ACADEMIA ROMANA.

RAPORTŬ ASUPRA CĂLĔTORIEĬ

LA

RUINELE SARMISAGETUSEĬ

ŞI A INFORMAŢIUNILORŬ

ADUNATE LA FAŢA LOCULUĬ, ÎN ANULŬ 1882,

DE

GEORGE BARITIŬ,
Membru Academieĭ Române.

EXTRASŬ DIN ANALELE ACADEMIEĬ ROMÂNE, SERIA II, TOM. VII, SECŢ. II.
MEMORIĬ ŞI NOTIŢE.

BUCURESCI
TIPOGRAFIA ACADEMIEI ROMANE (LABORATORIĬ ROMÂNĬ)
26. STRADA ACADEMIEI. 26
1883.

RAPORTŬ

ASUPRA CĂLĔTORIEĬ LA RUINELE SARMISAGETUSEĬ ȘI A INFORMAȚIUNILORŬ ADUNATE LA FAȚA LOCULUĬ, IN ANULŬ 1882

In urmarea scirilorŭ venite în anulŭ espiratŭ la acestŭ corpŭ academicŭ despre săpăturile, carĭ eraŭ să se întreprindă în ruinele Sarmisagetuseĭ (Ulpia traiană) de către o societate istorică și archeologică, d-vóstră ațĭ bine-voitŭ a'mĭ încredința onorifica misiune ca să călĕtorescŭ la fața loculuĭ, cu scopŭ de a culege în *interesulŭ sciințeĭ* informațiunĭ relative la acea întreprindere.

Inainte de a supune la cunoscința d-vóstră pre câtŭ se póte maĭ pe scurtŭ resultatele cercetărilorŭ mele, premitŭ îndată acilea, că distanța de la Sibiiŭ până la străvechia capitală a Dacieĭ este una de dece poște austriace. De la Sibiiŭ până la *Deva* călĕtoria se face pe drumŭ de ferŭ; de acolo la *Hunedóra*, vechia reședință a gloriόse familiĭ a Corvinilorŭ, cu poșta, și de la Hunedóra prin orașulŭ Hațegu la ruinele Sarmisagetuseĭ, adecă la satulŭ de astă-dĭ Grădiștea, cu trăsura privată.

Amŭ plecatŭ de la Sibiiŭ în 17|29 Maiŭ séra și la 18|30 amŭ ajunsŭ la Deva, unde amŭ statŭ în acea dĭ cu scopŭ de a mĕ informa, déca se va putea, de către uniĭ membri aĭ societățeĭ archeologice despre stadiulŭ în care va fi ajunsŭ realisarea planuluĭ la săpăturile de care se intereséză toțĭ ómeniĭ sciințeĭ. In Deva aflaiŭ numaĭ atâta, că tînĕra societate archeologică din locŭ, fórte zelósă în esecutarea planuluĭ sĕŭ, a și adunatŭ preste douĕ miĭ obiecte de diverse speciĭ, nu numaĭ de la Sarmisagetusa, ci și din alte localitățĭ ale vastuluĭ comitatŭ alŭ Hunedóreĭ, care, cu escepțiune de teritoriulŭ cetățeĭ *Alba-Iulia*, din comitatulŭ limitrofŭ, este în tótă Transilvania

celŭ maĭ bogatŭ de anticităţĭ, nu numaĭ din periodulŭ domnieĭ romane, ci şi din secoliĭ 15 şi 16. Maĭ departe mi s'a spusŭ, că şi guvernulŭ Ungarieĭ a întinsŭ aceleĭ societăţĭ o prea modestă subvenţiune de 500 fl. (circa 1250 francĭ); în fine, că societatea s'arŭ fi apucatŭ şi până acuma de săpăturĭ, anume în amfiteatru, dară locuitoriĭ particularĭ aĭ comuneĭ, ca proprietarĭ aĭ acelorŭ ruine, îĭ facŭ cele maĭ marĭ dificultăţĭ cerêndŭ pe pogonulŭ (jugulŭ) de agru preţŭ maĭ multŭ de câtŭ înḑecitŭ, preţŭ pe care societatea nu e în stare să-lŭ plătéscă, pre câtŭ timpŭ ea dispune de unŭ capitalŭ fórte micŭ în comparaţiune cu spesele prevĕḑute; se speră însă, că în comuna Grădiştea preste puţinŭ se va face aşa numita comasaţiune, când apoĭ autorităţile respective vorŭ întocmi lucrulŭ aşa, că ruinele se cadă în partea proprietaruluĭ mare, care astă-ḑĭ este în acea comună ilustrulŭ comite Melchiorŭ Lonyay, fostŭ înainte cu câţĭ-va anĭ Ministru de finanţe şi apoĭ ministru presedinte, iară locuitorilorŭ pe ale cărorŭ locurĭ se află ruinele, li se vorŭ separa locurĭ aequivalente din alodiatura boieruluĭ. Comitele Lonyay adecă avuse generositatea de a permite societăţeĭ archeologice, că pe locurile curţeĭ, precum se ḑice în Ardealŭ, adecă pe lanurile boierescĭ să pótă săpa orĭ şi unde, fără nicĭ o desdaunare.

Acestea şi alte informaţiunĭ culese în Deva, mĕ îndemnară să-mĭ accelerezŭ călĕtoria, cu atâtŭ maĭ vîrtosŭ, că eŭ de la Hunedóra înuainte nu maĭ cunosceamŭ aşa numita ţéra Haţeguluĭ, limitrofă cu Oltenia, şi simţiamŭ imperiósa necesitate de a mĕ convinge în persónă despre importanţa *actuală* a ruinelorŭ de la Sarmisagetusa, esploatate, cum amŭ ḑice, de lume şi ţéră, descrise maĭ desŭ ca de anĭ una sută încóce de către mulţĭ călĕtorĭ, nu numaĭ archeologĭ de profesiune, ci şi numaĭ simpliĭ diletanţĭ.

In Hunedóra mĕ apucă ploĭ marĭ, carĭ mĕ ţinură douĕ ḑile pe locŭ. A treia ḑi diminéţa, după ce se maĭ însenină, plecaiŭ însoţitŭ de unŭ ginere alŭ meŭ preste pădurĭ înainte spre Haţegŭ, cu trăsura descoperită; dară în pădurile Silvaşuluĭ ne apucă din noŭ o plóiă torenţială, care ne urmări până în Haţegŭ şi străbătêndŭ prin

tóte vestmintele, în câtŭ nu simţirămŭ nicĭ o trebuinţă de a maĭ lua şi altă baiă rece.

Haţegulŭ este unŭ orăşelŭ cu poporaţiune în partea sa cea maĭ mare românéscă, care se închină D-ḑeuluĭ părinţilorŭ în douĕ biserici frumóse, sub conducerea a doĭ protopopĭ zeloşĭ, amicĭ aĭ sciinţelorŭ; amŭ regretatŭ însă fórte că n'amŭ fostŭ fericitŭ a-le cere consiliulŭ frăţescŭ asupra scopuluĭ călĕtorieĭ mele, căcĭ unulŭ se afla la unŭ Sinodŭ bisericescŭ de mare importanţă *în acéstă* epocă pentru afacerile eclesiastice din Transilvania, iară altulŭ, ca inspectorŭ de scóle, pusŭ din partea mitropolieĭ, absenta la esamene.

In ḑiua de *Constantinŭ şi Elena* (21 Maiŭ st. v.) ajunserămŭ de la Haţegŭ în $2^1/_2$ ore la *Gradişte*. Protopopulŭ era şi aicĭ dusŭ pe sate totŭ la esamene; amŭ fostŭ însă primitŭ de Notariulŭ comuneĭ, unŭ maghiarŭ înaintatŭ în etate, care locuindŭ de mulţĭ anĭ în acea comună, cunoscea firesce tóte ruinele pre câtŭ ele se maĭ află deasupra pământuluĭ, ne informă despre mulţime de objecte preţióse, cărate de colo în totŭ timpulŭ, nu numaĭ de către proprietariĭ de prin acelŭ ţinutŭ, ci şi de către străinĭ; adaose însă, că de când s'a formatŭ societatea istorică şi archeologică în Deva, se pórtă mare grijă, chiarŭ şi prin organele politice administrative, ca orĭ-ce obiectŭ anticŭ de óre-şĭ ce valóre s'arŭ observa ca descoperitŭ de către locuitorĭ, îndată să fiă cumpĕratŭ pentru museulŭ societăţiĭ. De altmintrea mĕsura acésta e luată pentru tóte comunele din acelŭ districtŭ.

Buna mĕsura este acésta, spre a maĭ înfrêna vandalismulŭ în câtŭ-va, este însă luată cu sute de anĭ maĭ târḑiŭ de câtŭ arŭ fi trebuitŭ să se ia în totŭ coprinsulŭ Dacieĭ şi cu atâtŭ maĭ vîrtosŭ în capitale centrale, în capitalele celorŭ *treĭ Daciĭ*, în *coloniĭ*, în *municipie*, în *castre stative*, în *castele*, în *specule* saŭ turnurĭ de pază cum şi în valurĭ (Vallum Valla) (1). De s'arŭ fi luatŭ de multŭ o mĕsură ca acésta, istoria vechiă, chiarŭ şi din evulŭ mediŭ, a acestorŭ ţĕrĭ, arŭ diferi fórte multŭ de cea actuală plină de lacune, de corecturĭ şi conjecturĭ.

(1) Numite de către poporŭ în provinciile Dacieĭ «*Şanţurile luĭ Traianŭ*».

Voindŭ a-mĭ face o idee, de şi numaĭ superficială despre întinderea esploraţiunilorŭ şi săpăturilorŭ carĭ arŭ fi a se începe în acele ruine ale Ulpieĭ traiane, mĕ luaiŭ după scurta descripţiune publicată de repausatulŭ archeologŭ M. I. Ackner, în anulŭ 1857, care însă décă s'arŭ redacta în ḑilele acestea, arŭ eşi multŭ modificată.

Amŭ începutŭ îndată de la intrarea în comuna sătéscă, unde se află ruinele *amfiteatraluĭ*, din care însă nicĭ o parte de ziduri nu se maĭ vede de asupra pămêntuluĭ, căcĭ totŭ ce a existatŭ până josŭ la aşa numitulŭ soclŭ alŭ edificiuluĭ, aŭ dispărutu, unde? vomŭ afla îndată, iară restulŭ jurŭ împrejurŭ era acoperitŭ cu iarbă désă, sub care însă simţiaĭ că calcĭ pe petre. Loculŭ unde aŭ fostŭ uşile saŭ maĭ bine portalele, se maĭ cunoscŭ fórte bine, dóue la mijlocŭ şi una în capĕtulŭ de către rĕsăritŭ. In spaţiulŭ din lăuntru eraŭ douĕ sămênăturĭ crescute şi prea frumóse, una de grâŭ curatŭ şi alta de orḑŭ, în câtŭ vĕḑêndu-le trebuiaĭ să-ţĭ aducĭ la momentŭ aminte sentinţa luĭ Virgiliu : Iam seges est ubi Troia fuit.

In ḑi de serbătóre fiindŭ ómeniĭ pe a casă, curêndŭ se şi adunară câţĭ-va împrejurŭ de noĭ, dintre carĭ unulŭ maĭ fruntaşŭ din comună cunoscutŭ de aprópe cu ginere-meŭ. Intr'aceea noĭ aflaserămŭ, că proprietariĭ aceluĭ locŭ şi acelorŭ ruine ceruseră ca preţŭ de vênḑare, 1300 fl. val. austr. (circa 3300 francĭ). Noĭ încercarămŭ să capacitămŭ, ca se dea loculŭ în schimbŭ pentru altele multŭ maĭ bune de cultivatŭ, unde să nu-şĭ frângă în fiă-care anŭ ferulŭ pluguluĭ, iară după acésta să căştige satulŭ întregŭ sume marĭ de banĭ atuncĭ, când se vorŭ apuca cărturariĭ se sape aicĭ totŭ cu ajutorulŭ sătenilorŭ.

«Ci că bine arŭ fi şi aşia,» fu rĕspunsulŭ laconicŭ alŭ unuia dintr'ênşiĭ.

De aci luaramŭ pe colină în susŭ, către fostulŭ odinióră *Castrum*, căruĭ locuitoriĭ îĭ ḑicŭ astă-ḑĭ *Cetate*. Archeologiĭ punŭ circumferinţa castruluĭ militarŭ la 1200 (una miă douĕ sute) stânjinĭ de Viena; dară vaĭ, astă-ḑĭ nu maĭ staŭ nicĭ măcarŭ resturĭ ale zidurilorŭ, câte se maĭ vedeaŭ pe suprafaţă până înainte cu 30—40 de anĭ; de altă parte, în totŭ percursulŭ pedestru, ca de 20 minute trecĭ pin-

tre maĭ multe înprejmuirĭ de pétră, cum amŭ ḑice, zidurĭ uscate, cu care locuitoriĭ îșĭ împresurară livedile și agriĭ lorŭ, cu petre luate atâtŭ din castru câtŭ și din alte edificiĭ, cum temple, basilice și alte locale publice și private, ale cărorŭ urme se vĕdŭ pretutindenĭ pe unde aŭ statŭ ele. Din unele aŭ maĭ remasŭ numaĭ boltele suterane. Ce se va fi aflândŭ maĭ afundŭ sub scórța pămêntuluĭ, se va sci numaĭ décă se vorŭ întreprinde săpăturĭ sistematice.

De la cetate ne întórserămŭ în satŭ, pe care-lŭ luarămŭ dea-lungulŭ și latulŭ preste totŭ pre unde unŭ deșteptŭ călĕuzŭ săténŭ ne conduse, căcĭ notariulŭ ne lăsase încă de la amfiteatru, de unde se întórse la afacerile sele. Satulŭ întregŭ este pusŭ pe o parte a planuluĭ înclinatŭ spre o vale, precum se vede limpede că fusese situată și capitala întrégă; aceea cóstă însă pare a fi multŭ accidentată, în câtŭ adecă locuințele și curțile sătenilorŭ suntŭ așeḑate parte mare pe ruine antice. Mergeamŭ încetŭ, pe neregulatele strade, oprindu-ne la tótă casa pe unde ni se spunea că este câte ceva demnŭ de vĕḑutŭ. Cu câte-va sĕptĕmânĭ maĭ înainte arseseră unele case și alte apartinențe economice. Uniĭ economĭ se și apucaseră de repararea caselorŭ. Ceĭ carĭ zidiaŭ din pétră, luară materialŭ din ruine. Cu acea ocasiune săpându-se și câte unŭ fundamentŭ, ómeniĭ iarășĭ maĭ aflară unele obiecte antice, carĭ apoĭ tóte călĕtoriră la *Deva*. La o casă aflarămŭ unŭ monumentŭ pătratŭ din pétră cioplită cu o lungă inscripțiune latină aprópe tótă întrégă. Nu mi-amŭ luatŭ ostenéla ca să o citescŭ, după ce aflaiŭ că unŭ membru alŭ societățiĭ archeologice apucase a o calca și decopia, prin urmare că și eŭ ca membru alŭ aceleia o voiŭ avea la timpulŭ sĕŭ.

Dândŭ pe vale în josŭ, steterămŭ la casa omuluĭ în a căruĭ curte se aflase *pavimentulŭ de mosaicŭ,* despre care acestŭ corpŭ academicŭ fusese însciințatŭ, că s'arŭ maĭ afla din elŭ unŭ restŭ, că însă proprietarulŭ săténŭ îlŭ are ascunsŭ sub unŭ cotinețŭ, în care-șĭ ține caprele, iară din Mosaicŭ vinde la călĕtoriĭ străinĭ câte 1 florinŭ bucățica. In adevĕrŭ așa a și fostŭ; acum însă nu maĭ are ce vinde din lăuntrulŭ cotețuluĭ, de unde aŭ dispărutŭ maĭ tóte petricelele, iară pre bietulŭ țĕranŭ nu-lŭ tăia mintea, póte din norocire, în inte-

resulŭ sciinţeĭ, ca să descopere maĭ departe stricândŭ acelŭ micŭ adăpostŭ şi depărtândŭ pămêntulŭ. Eŭ adecă suntŭ de părere, că acelŭ stratŭ saŭ pavimentŭ de mosaicŭ se întinde şi pe sub alte superedificate ale aceluĭ economŭ.

După acestea întorcêndu-ne la ospĕtăriă, unde aveamŭ să luămŭ ceva, apucarămŭ pe partea inferióră a comuneĭ, pe lângă rîuleţulŭ ce trece cam în curmezişŭ, până ce dă în altulŭ maĭ mare. In acele momente îmĭ bătu fórte la ochĭ micimea aceluĭ rîŭ şi mĕ întrebaiŭ, cum se póte, ca acea capitală se fiă esistatŭ numaĭ cu atâta apă; dară curêndŭ reflectaiŭ la informaţiunile date de către archeologiĭ noştriĭ ardelenĭ la douĕ împrejurărĭ de cea maĭ mare importanţă în acéstă privinţă şi anume 1. Că în Ulpia Trăiană se înfiinţaseră Aquaeducte din cele maĭ măreţe, despre care se afla la Seivert inscripţiunea No. XL, reprodusă şi de Ackner (1); 2) că circumferinţa aceleĭ capitale a fostŭ neasĕmênatŭ maĭ largă de câtŭ se credŭse, de ex. până înainte cu 50—60 de anĭ. Astă-dĭ adecă e constatatŭ, că acea capitală cu suburbiele sale s'a întinsŭ jurŭ-împrejurŭ pre câte $^1/_2$ până $^3/_4$ de óră, până unde se află astă-dĭ comunele ruralĭ Ohaba, Clopotiva, Suseni (Riu de móra), pe sub minunatulŭ munte *Retezatu*, iară de ceea-l'altă parte până la comunele Brézova, Pesténa şi Ostrovu, prin urmare preste teritoriulŭ Ulpieĭ traiane n'aŭ cursŭ numaĭ rîuleţulŭ numitŭ în Grădişte Riuşoru şi maĭ la vale unde se vérsă în apa Haţeguluĭ, se numesce apa Brezebia, ci încă alte vre-o patru; prin urmare Sarmisagetusa de şi lipsită de unŭ rîŭ mare, fusese totuşĭ aprovisionată bine cu apă.

Despre posiţiunea cea tare şi mărimea dată numiteĭ capitale a Dacieĭ ne potŭ da o idee încă şi unele evenimente istorice adeverite de ajunsŭ, după care legiunile împĕratuluĭ Traian, atâtŭ în espediţiunea primă, de la a 100, câtŭ şi în a doua din 104 şi 105 aŭ fostŭ în stare să ia Sarmisegetusa *numaĭ* cu asaltŭ, după luptele cele maĭ crunte şi înfuriate, la carĭ aŭ participatŭ chiar şi femeile dace cu

(1) Numele gubernatoruluĭ provincieĭ care a înfiinţatŭ acelea aquaeducte a fostŭ *C. Marius Dnisus*, tribunus laticlavialis, praefectus Leg. XIII, G.

bravura sĕlbatică, care se póte asemăna eroismuluĭ femeilorŭ din Cartaginea la asaltulŭ acesteia, prin legiunile comandate de Scipione.

Așa capitala Dacieĭ fusese fortificată și înainte de a fi fostŭ bătută și luată cu asaltŭ de câtră armata luĭ Traian, care apoĭ a datŭ ordinŭ să se facă unŭ *castrum*, precum se vede, camŭ de asupra proprieĭ reședințĭ, după tóte regulile strategice din acea epocă.

Din drumurile artificialĭ așternute de romanĭ atâtŭ împregiurulŭ capitaleĭ câtŭ și maĭ departe, se vede unulŭ îndată în apropierea amfiteatruluĭ, de unde duce prin satŭ înainte. Acesta, de și coperitŭ cu érbă, se cunósce fórte bine, și în partea din susŭ fiindŭ táiatŭ la capŭ i se vĕdŭ straturile, din care fusese așternutŭ conformŭ regulelorŭ Romeĭ, observate la așternerea de drumurĭ numite în ḑilele nóstre *șosele*, adecă din patru straturĭ cunoscute archeologilorŭ sub numirile de *stratumen*, adecă petre cu varŭ; *rudus* saŭ pietrișŭ mĕruntŭ; *nucleus*, pămêntŭ alesŭ anume spre acelŭ scopŭ, în fine *summum dorsum* saŭ *summa crusta*, cum amŭ ḑice *scórța drumuluĭ*, făcută saŭ din petrișiŭ tăiatŭ mĕruntŭ, bună-óră, ca de mosaicŭ saŭ totŭ cu petrișiŭ amestecatŭ cu varŭ, apoĭ bătutŭ și pisatŭ fórte bine cu măciuge de ferŭ. Așa făcute, drumurile Romeĭ. putéŭ să țină și douĕ miĭ de anĭ, éră nu ca cele din ḑilele nóstre, carĭ nu ținŭ de câtŭ douĕ-ḑecĭ de anĭ. Drumulŭ luĭ Traian trasŭ din Banatŭ încóce, prin strîmtórea munțilorŭ numițĭ *Pórta de ferŭ*, la Sarmisegetusa, trece de aci înainte pe la comunele rurale Ostrovu, Poclisia, Cârmesci, la Totesci, Nalatia, St. Maria, éră de aicĭ se rămuresce prin pasulŭ Vulcanŭ în *Oltenia*, éră în stânga apucă pe valea *Streinuluĭ*, spre *Mureșiu*, unde se îmbucă cu celŭ de la *Deva*, care merge pe Mureșŭ în susŭ pe la Vintia și Orda, unde se lègă cu celŭ trasŭ prin Turnu-roșu la Talmaciu Sibiŭ S. Sebeșu înainte, éră de la Alba-Iulia rămurindu-se în maĭ multe părțĭ, ajunge până susŭ în nordulŭ Transilvanieĭ, în apa numită *Silvania* preste rîurile *Sameșu și Crișu* : (Regio Transvallum et Regio Samus).

Dară să ne întórcemŭ la Sarmisegetusa. După modesta mea opiniune, acea capitală situată întru o regiune din cele maĭ frumóse, fertilă și sănătósă, a pututŭ să aibă, sub domnia Romeĭ, în timpurĭ normalĭ, celŭ

latine, din causă că aicĭ limba statuluĭ a fostŭ în cursŭ de maĭ multe vécurĭ limba latină.

In totŭ casulŭ, eŭ nu mĕ îndoiescŭ nicĭ unŭ momentŭ, că între documentele vechĭ, carĭ se adună la Deva, se află multe de o adevĕrată valóre istorică, relativă nu numaĭ la unŭ districtŭ, nu numaĭ la ţéra întrégă, ci şi d'a dreptulŭ la elementulŭ nostru naţionalŭ.

Temêndu-mĕ că acestŭ raportŭ alŭ meŭ a eşitŭ şi până acilea prea peste mĕsură lungŭ, maĭ vîrtosŭ din causă, că eŭ nu mĕ pricepŭ a mĕ esprima în stilŭ ce-va maĭ lapidariŭ, încheiŭ cu atâta, fără a mĕ maĭ demite încă şi la alte detaliurĭ ale esperienţeĭ făcute în acelea 10 ḑile, precumŭ arŭ fi, între altele, visitarea băieĭ minerale, săpate în pétră numite în inscripţiunĭ *Ad Aquas*, reşedinţa familieĭ Corvinilorŭ, colecţiunea de obiecte preistorice şi de altele din periodulŭ *Dacu*, care se afla la Orascia, în proprietatea domnişoareĭ *Sofia Torma* soră bună a profesoruluĭ Torma, damă care sacrifică de atâţĭ anĭ sume considerabilĭ pentru explorărĭ archeologice, cu o perseveranţă rară; în fine nu mĕ potŭ conteni a nu'mĭ descoperi dorinţa, ca bĕrbaţiĭ noştriĭ de şciinţă să bine-voéscă a urmări şi de aci înainte câtŭ se póte maĭ de aprópe explorările archeologice şi resultatele colecţiuneĭ de documente scrise din susŭ numita regiune a Transilvanieĭ.

Sibiŭ 1/13 Martiŭ 1883.